

Knygos priklausomybės ženklų tyrinėjimų Lietuvoje apžvalga

Jolita STEPONAITIENĖ

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Gedimino pr. 51, 2600 Vilnius,
el. p. jolita@lnb.lt

Apžvelgti knygos priklausomybės ženklų tyrinėjimą Lietuvoje autorę paskatino 2002 m. rugsėjį Estijos nacionalinėje bibliotekoje vykusio tarptautinė konferencija „Senųjų knygų priklausomybės ženklai: istorija, aprašymas, atribucija“. Joje dalyvavo Estijos, Latvijos, Rusijos, Anglijos, Suomijos nacionalinių, universitetų, mokslų akademijų bibliotekų specialistai, menotyrininkai, kolekcionieriai.

Pastaraisiais metais Lietuvos mokslinėje spaudoje pasirodo vis daugiau publikacijų apie senąsias knygas ir jų rinkinius, tarp jų ir knygos ženklus aptariančių knygotyriinių bei istorinių darbų.

Knygos priklausomybės ženklai būna kelių rūšių. Dažniausiai jie skirstomi į įrašus, superekslibrus, ekslibrisus, antspaudus. Visus juos apibendrina terminas „proveniencija“. Enciklopediniame žodyne „Knygotyra“ terminas „proveniencija“ aiškinamas taip: „[lot. *provenio* – kyla, atsiranda]: 1. Knygos priklausomybės nustatymas pagal jos ankstesnių savininkų, įstaigų, organizacijų ar b-kų įrašus, knygos ženklus ar kt. duomenis. 2. Knygos priklausomybės ženklas¹. Proveniencijos liudija knygų priklausomybę vienam ar kitam asmeniui ar institucijai, knygų kelią iš vieno savininko kitam. Jos turėjo savo rašymo tradicijas ir tvarką. Todėl knygos ženklų negalima tyrinėti atsietai nuo knygos istorijos, tam tikro laikmečio kultūros, meno stilių ir jų raidos, ryšio tarp žmonių likimų bei institucijų ir daugelio kitų reiškinų įtakos. Knygos priklausomybės ženklų buvimo svarbą įrodo jų naikinimo pėdsakai.

Šiame straipsnyje aptarsime Vilniaus universiteto mokslo darbuose „Knygotyra“, žurnale „Tarp knygų“, teminiuose mokslo darbų rinkiniuose bei kituose leidiniuose skelbtas publikacijas apie knygos priklausomybės ženklus.

Lietuvos istorija susiklostė taip, kad daugelis mokslo, istorijos, knygos tyrimo objektų yra glaudžiai susiję su Lenkijos, Rusijos, Baltarusijos ir kitų gretimų valstybių tyrinėtojų darbais. Todėl ir knygos ženklų studijos apima XX a. Lietuvos istoriją ir teritoriją.

Nepriklausomos Lietuvos knygos ženklų tyrinėtojai mini svarbiausią šios srities monografiją – Pauliaus Galaunės 1926 m. išleistą darbą „Ex-librisas Lietuvoje (XVI–XX šimtmečiai)“². P. Galaunė buvo įvairiapusė asmenybė, bet kreipiant dėmesį tik į mus dominantį objektą reikia pasakyti, kad jis vienas pirmųjų ėmė tirti Lietuvos knygos meną. Jis rašė apie knygos meno raidą XV–XVII a., XX a. lietuviškų knygų apipavidalinimą. P. Galaunė surinko didelę ekslibrisų kolekciją, rengė pirmąsias ekslibrisų parodas Lietuvoje, pats juos kūrė. Minimoje P. Galaunės publikacijoje išdėstytos tokios chrestomatinės tiesos, kad jau vėliau rašyti straipsniai buvo tik jo teiginių iliustracijos ir interpretacijos. Autorius labai lengvai, suprantamai nušvietė ekslibriso atsiradimo istoriją Europoje ir Lietuvoje, formų ir stilių tradicijas.

Tais pačiais metais Lietuvos kariuomenės leidinio „Mūsų žinynas“ priede „Karo literatūros rodyklė“ majoras Aleksandras Ružancovas paskelbė straipsnelį „Apie ex-librisą Lietuvoje“³, kuriame ne tik pateikė istorinių duomenų apie ekslibriso atsiradimą Lietuvoje, bet išsamiai išaiškino jo naudą. Autorių ypač džiugino tai, kad būtent Lietuvos kariuomenės pulkų bibliotekos aktyviausiai vartoja ekslibrisą knygoms žymėti ir yra geras ekslibriso naudos pavyzdys. Straipsnyje nurodytos XX amžiaus trečiojo dešimtmečio ekslibrisų gamybos kainos, yra daug iliustracinės medžiagos.

Kita literatūros sąrašuose dažnai aptinkama nuoroda – tai 1937 m. „XXVII knygos mėgėjų metraštyje“ skelbtas Viktoro Cimkausko straipsnis „Naujas lietuviškas knygos ženklas“⁴. Autorius, pats būdamas ekslibrisų kolekcionierius, daug dėmesio skiria jų gamybos technikai, siūžetams aprašyti, išsako nemažai kritikos. Įdomūs V. Cimkausko apmąstymai, ką turėtume laikyti būtent lietuvišku ekslibrisu. Beje, šiame leidinyje pridėtas ir minėtos bibliofilų organizacijos, XXVII knygos mėgėjų draugijos, narių ekslibrisų sąrašas ir iliustracijos. Tame pačiame leidinyje yra dar pora rašinių, kuriuose randame žinių apie knygos ženklus. Aleksandras Merkėlis straipsnyje „Vaižgantas ir knyga“⁵ teigia, kad Juozas Tumas-Vaižgantas buvo vienas pirmųjų lietuvių, pradėjusių

naudoti ne tik ekslibrisą, bet ir antspaudą. Jau 1899 m. jis turėjo pasigaminęs guminį antspaudą „Kunigo Juozapo Tumo kningynas“, kuriuo žymėjo savo knygas. VI. Dzichauskis rašo apie Šiaulių kraštotyros draugijos surengtą „senovės knygų“ parodą, kuri 1934 m. rugsėjo 23–spalio 30 d. veikė Šiaulių „Aušros“ muziejuje⁶. Knygas šiai parodai skolino net Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka. Atskirą ekspozicijos dalį sudarė knygų ekslibrisai ir įrašai, tarp jų per 200 ekslibrisų iš šiauliečio dailininko Gerardo Bagdonavičiaus rinkinių.

Žvelgiant į pasiektus tyrinėjimo rezultatus, sukauptą šios srities patirtį, neabejotinai didžiausi nuopelnai priklauso Vilniaus universiteto bibliotekai. Pirmiausia reikia paminėti vyresniosios kartos knygotyriininko Nojaus Feigelmano darbus. Jis 1959 m. išleido bibliografijos rodyklę „Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete“⁷ (leidiniai iki 1800 m.). Leidinyje, be visų kruopščiai aprašytų knygų atributų, daug dėmesio skiriama knygų ženkams. Šis N. Feigelmano darbas patvirtina teiginį, kad detalus proveniencijų aprašymas padeda atkurti bibliotekų, kurias labiausiai palietė Antrasis pasaulinis karas ir sovietinės okupacijos, fondus. Buvo uždarytos vienuolynų, seminarijų bibliotekos, nacionalizuotos dvarų bibliotekos, todėl sunku šių dienų senųjų fondų tyrinėtojams nustatyti knygų, išsibarsčiusių po įvairias Lietuvos bibliotekas, priklausomybę. Imant kataloguoti senuosius spaudinius reikia atkreipti ypatingą dėmesį į proveniencijas, stengtis jas atskleisti, nes tai padeda išsiaiškinti tikrąjį knygos savininką. Kitas svarbus N. Feigelmano darbas – 1975 m. išleisti „Lietuvos inkunabulai“⁸. Įvade autorius aprašo proveniencijų svarbą, akcentuoja, kad apibūdinant inkunabulų kilmę ne tik nušviečiama senųjų knygų įsigijimo bei plitimo krašte istorija, bet ir atskleidžiamas tam tikras dvasinę kultūrą puoselėjusių asmenų bei institucijų ratas, išryškėja tos kultūros kilimą palaikę ir skatinę veiksniai. Daugelis inkunabulų kitados yra priklausę įvairiems žymiesiems asmenims – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikams, valstybės pareigūnams, aukšto rango dvasininkams, kultūros ir meno žmonėms, knygų kolekcionieriams, nemažai inkunabulų paveldėta iš garsių senųjų bibliotekų. Labai svarbi yra autoriaus sudaryta proveniencijų rodyklė su trumpais inkunabulų savininkų pavardžių, institucijų (vienuolių ordinų, vienuolynų, bibliotekų), vietovių paaiškinimais. Taip pat pateikiamas visas įrašo tekstas (jeigu toks buvo), aprašomas ekslibrisas, jeigu yra žinių, nurodoma kokiu būdu knyga pateko į dabartinę saugojimo vietą. Tokie įrašai daugiausia aptinkami prie knygų, kurios priklausė sovietinių okupacijų metais uždarytoms (pvz., Kauno Metropolijos kunigų seminarijos) arba reorganizuotoms (pvz., Kauno universiteto) bibliotekoms. Darbo su senųjų knygų proveniencijomis patirtį N. Feigelmanas apibendrino straipsnyje „Apie Vilniaus universiteto bibliotekos XV–

XVII a. knygų proveniencijas ir jų mokslinę reikšmę“⁹, kuriame akcentuoja, kad proveniencijos yra tarptautinių kultūrinių mainų objektas.

Minėtinas vienas naujesnių Vilniaus universiteto bibliotekos leidinių – Vido Račiaus sudarytas katalogas „Vilniaus universiteto bibliotekos elzevyrai“¹⁰. Šiame leidinyje tarp įvairių pagalbinių rodyklių yra ir proveniencijų rodyklė.

Laikantis chronologinio nuoseklumo toliau reikia aptarti žymiausio XX a. Lietuvos knygos meno, vandenženklų, įrišimo specialisto Edmundo Laucevičiaus darbą „XV–XVIII a. knygų įrišimai Lietuvos bibliotekose“¹¹, kurį išleido Lietuvos mokslų akademijos biblioteka. Šioje knygoje yra skyrius, skirtas odiniams įrišimams su superekslibrusais. Be gausios medžiagos apie superekslibrusų spausdinimo istoriją ir tradicijas, autorius pateikia daug vertingos informacijos, kaip superekslibrus nesusipainioti su įrišimo puošybos dalimi.

Reikšmingiausias kūrinyms mūsų nagrinėjama tema yra Vinco Kisarausko monografija „Lietuvos knygos ženklai“¹². Leidinyje istoriniu aspektu apžvelgti knygos įrašai, superekslibrusai, antspaudai ir ekslibrisai, paminėti knygos ženklų tyrinėjimai, nurodyti Lietuvos knygos ženklų rinkėjai ir rinkiniai. Pagrindinėje leidinio dalyje pateikti Lietuvos ir Mažosios Lietuvos knygos ženklų aprašai, išdėstyti jų savininkų pavardžių ir bibliotekų pavadinimų abėcėlės tvarka. Autorius remiasi Rusijos, Lenkijos šaltiniais ir trumpai aptaria knygos ženklų tyrinėjimo istoriją Vakarų Europoje. Jis konstatuoja, kad gana vėlai, XIX a. pabaigoje, susidomėta knygos ženklais Vokietijoje ir Anglijoje, XX a. pradžioje – Lenkijoje ir Rusijoje. Tuomet susikūrė knygos ženklus kolekcionuojančios draugijos, pradėti rengti konkursai, aukcionai, parodos, pasirodė pirmieji ekslibrisų kolekcionierių žurnalai. V. Kisarauskas nušviečia ir pačių knygos ženklų istoriją: aprašo, kaip jie keitėsi ir tobulėjo, išsamiai aptaria knygos ženklų grupes. Autorius daug dėmesio skiria įrašams knygose ir ypač Lietuvos fenomeniui – įrašams maldaknygose, giesmynuose, pasiskaitymų knygelėse spaudos draudimo laikotarpiu (1864–1904). Aprašydamas knygos ženklų grupes, V. Kisarauskas daug dėmesio skiria jų atlikimo technikai. Reikia priminti, kad jis pats – gerai žinomas dailininkas, dailėtyrininkas, knygos ženklų tyrinėtojas, knygų iliustratorius. V. Kisarauskas išleido knygelę „Exlibris“¹³, sudarė albumą „Lietuvių ekslibrisas“¹⁴, tačiau tai daugiau dailėtyros darbai, todėl jų, kaip ir ekslibrisų parodų bei proginių ekslibrisų katalogų, nenagrinėsime.

V. Kisarauskas daugelį metų bendradarbiavo žurnale „Bibliotekų darbas“ (nuo 1991 m. – „Tarp knygų“). Pirmoji publikacija pasirodė 1967 m. ir buvo skirta senajam Lietuvos ekslibrisui¹⁵. Autorius pateikė trumpą ekslibrisų kūrimo Lietuvoje XVI–XIX a. istoriją, detaliai išnagrinėjo Žygimanto Augusto bibliotekos superekslibrusą,

garsių Lietuvos giminių: Sapiegų, Goštautų bei Radvilų Nesvyžiuje bibliotekų ženklus. Pasakojio ir apie XIX a. ekslibrisų meistrus Heršą Leibovičių ir Praną Vaclovą Balsevičių, kuris pirmasis ekslibrise pradėjo vaizduoti bibliotekos aplinką: knygas, lentynas, gaublius ir pan. Beje, to meto ekslibrisų meistrai dažniausiai būdavo graveriai. 1969 m. pasirodžiusioje publikacijoje „Ekslibrisas Lietuvoje 1900–1945 metais“¹⁶ V. Kisaraukas daug dėmesio skyrė Pauliaus Galaunės asmenybei ir veikalai, aptarė Gerardo Bagdonavičiaus, Vytauto Kazimiero Jonyno, Mečislavo Bulakos, Mstislavo Dobužinskio, Antano Rūkštelės, Jono Steponavičiaus ir kitų XX a. pirmos pusės dailininkų sukurtus ekslibrisus bei publikacijas apie ekslibrisus pricškario spaudoje. Rašinių ciklą apie knygos ženklus 1974 m. „Bibliotekų darbe“ pradėjo straipsnis „Seni ekslibrisai“¹⁷. Jame autorius pristatė Polocko jėzuitų kolegijos bibliotekos ir XIX a. Vilniaus kultūros veikėjų Adamo Honorijaus Kirkoro, Joachimo Lelevelio knygų nuosavybės ženklus. Kitas straipsnis buvo skirtas Vakarų Lietuvos bibliotekų ekslibrisams¹⁸. Autorius aprašė kelis Klaipėdos bibliotekų knygų ženklus, dabar saugomus Mokslų akademijos bibliotekos ekslibrisų kolekcijoje. Dar vienoje publikacijoje V. Kisaraukas aprašė savotišką atradimą – Mato Jono Slančiausko (1850–1924) knygų antspaudą¹⁹. Pirmasis ekslibriso turėtojas, kaip jau minėta, buvo J. Tumas-Vaižgantas, o pirmasis antspaudą pasigamina M.J. Slančiauskas – žinomas XIX a. antros pusės ir XX a. pradžios lietuvių visuomenės veikėjas, keliaujantis siuveljas, turėjęs per 600 knygų biblioteką. Autoriaus nuomone, žinant, kad jis piešė, galima teigti, kad ir antspaudą susikūrė pats. Straipsnyje pateikiami ir įrašai, kurie buvo knygoje šalia M.J. Slančiausko antspaudu. Vertas dėmesio ir V. Kisarauko straipsnis, 1970 m. išspausdintas leidinyje „Naujos knygos“. Tai gausiai iliustruota informacija apie XVIII a. Lietuvoje pradėjusius plisti spaustuvių rinktus knygos ženklus²⁰. Beje, ir pačios „Naujos knygos“ gali būti knygos ženklų tyrinėjimo šaltinis, nes dažname numeryje būdavo pateikiami XX a. antros pusės ekslibrisai.

Tuo pat laiku, kai savo publikacijas apie knygos ženklus skelbė V. Kisaraukas, leidinyje „Bibliotekų darbas“ tuometinio Kauno politechnikos instituto bibliotekos darbuotojas Kasparas Bartkus straipsnyje „Senosios Raudondvario bibliotekos pėdsakais“ aprašė Tiškevičių bibliotekos knygas žymėjusį antspaudą²¹.

Norėtume atkreipti dėmesį į dar vieną publikaciją. Tai 1978 m. tame pačiame leidinyje pasirodęs Birutės Kurlandskienės straipsnis „Ekslibrisų kolekcija“²². Jame pristatoma Mokslų akademijos bibliotekoje saugoma ekslibrisų kolekcija, kurią tuo metu sudarė per 4700 vienetų. Kolekcija sudaryta iš Vrublevskių bibliotekos, kolekcionieriaus orientalistu T. Tičkovskio ir kitų rinkinių. Straipsnyje, be ekslibriso istorijos, pateikiami įdomiausi

šios kolekcijos ekslibrisų pavyzdžiai, priklausę Juozapui Sapiegai (?–1792), Baro konfederacijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacinių pajėgų vyriausiajam vadui, Žemaičių vyskupui Antanui Tiškevičiui (1692–1762) (?)²³, istorikui Teodorui Narbutui (1784–1864).

Įrašą naujai įsigytame inkunabule „*Petrus Comestor. Historia scholastica*“ (1485), išspausdintame Strasbūre, aprašė Juozas Tumelis straipsnyje „Nauji Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos inkunabulai“²⁴.

Iš kitų vyresniosios kartos tyrinėtojų reiktų išskirti ilgametį Vilniaus universiteto profesorį Levą Vladimirovą. Minėtinas 1970 m. Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbuose „Knygotyra“ skelbtas jo straipsnis „Vienuolynų ir bažnyčių bibliotekos Lietuvoje (iki 1800 m.)“²⁵. Nors jame autorius nagrinėja vienuolynų ir bažnyčių bibliotekų kūrimąsi, raidą ir struktūrą, tačiau aptardamas knygų įsigijimo šaltinius atkreipia dėmesį į tai, kad pagal proveniencijas galima susekti, kas dovanavo knygas šių institucijų bibliotekoms. Pagal senuosius priklausomybės ženklus L. Vladimirovas bando nustatyti Vilniaus universiteto bibliotekos senųjų knygų fondo priklausomybę vienuolynų ir bažnyčių bibliotekoms. Autorius trumpai aptaria ir knygų užkeikimų nuo vagių įrašus, antspaudų atsiradimą. 1998 metų „Knygotyroje“ išspausdintas didelis L. Vladimirovo straipsnis „Lietuvos bibliofilija XVIII amžiuje“²⁶ buvo vienas paskutiniųjų profesoriaus darbų. Jame jis analizuoja prielaidas ir sąlygas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje bibliofilijai plisti, aptaria knygų rinkinius ir jų sudarytojus, smulkiai aprašo knygos nuosavybės ženklus, kuriais tie rinkiniai buvo žymėti. Pavyzdys galėtų būti Radvilų Nesvyžiaus bibliotekos ekslibriso aprašymas. Tai karūnuotos šermuonėlių mantijos fone pavaizduotas baroko skydas su Radvilų herbu ir užrašas „BIBLIOTECA DUCALI RADVILLIANA NESVISIENSI“. Arba Sapiegų giminės knygų rinkinius vainikavęs Vilniaus katedros klebono, vėliau pavyskupio Juozo Stanislovo Sapiegos (1708–1754) pradėtas naudoti ekslibrisas knygoms žymėti. Autoriaus teigimu, XVIII a. antroje pusėje jis tapo labai populiarus tarp bibliofilų ir buvo mėgdžiojamas Vilniaus grafikų. Straipsnyje užsiminta ir apie kitų luomų atstovų bibliotekas, tačiau jos buvo kuklesnės ir skiriamuosius ženklus turėjo retai.

Viena pirmųjų Vilniaus universiteto profesoriaus Domo Kauno publikacijų apie knygų nuosavybės ženklus pasirodė 1978 m. „Naujos knygos“. Tai straipsnis apie lietuvininkų ekslibrisus²⁷. Autorius nagrinėja sunkias istorines sąlygas, susiklosčiusias spaudos draudimo metais Didžiojoje Lietuvoje, ir daug palankesnes bibliofilijai plisti Mažojoje Lietuvoje. Jis atkreipia dėmesį į tai, kad Mažojoje Lietuvoje poligrafinę produkciją įrišinėjo ne spaustuviės, o prekybos įstaigos. Po vienu stogu dažnai įsikurdavo krautuviės ir knygrišykla. Todėl knygos

nuosavybės ženklai buvo daromi pagal būsimo šeiminko pageidavimą. Straipsnyje taip pat aprašoma keletas šio krašto knyginkų sukurtų ekslibrisų. Kitais metais tame pačiame leidinyje pasirodęs D. Kauno straipsnis „Šilutės knyginkų ekslibrisai“ skirtas XIX a. pabaigos Mažosios Lietuvos knyginkų Štalių dinastijai bei jų naudotoms knygų žymėjimo lipdėms aprašyti²⁸. Darbus, skirtus knygų nuosavybės ženkliams nagrinėti, D. Kaunas skelbė taip pat leidinyje „Tarp knygų“. 1980 m. išspausdintas straipsnis „Mažosios Lietuvos jaunimo draugijų bibliotekos 1911–1934“²⁹, kuriame pateikiami draugijų „Jaunimas“, „Nemunas“, „Eglė“ antspaudai. Po keleto metų išleistoje mokomojoje priemonėje „Mažosios Lietuvos bibliotekos“³⁰ autorius aptaria Mažosios Lietuvos kultūros ir švietimo draugijos „Birutė“ knygos ženklus. Kitoje publikacijoje jis toliau nagrinėja šios draugijos veiklą, aprašo jos biblioteką ir teigia, kad būtent pagal šios Mažosios Lietuvos kultūros ir švietimo draugijos antspaudus jam pavyko surasti didžiąją dalį knygų, išsibarsčiusių po Lietuvos bibliotekas. Šis straipsnis buvo skelbtas teminiame mokslo darbų rinkinyje „Iš Lietuvos bibliotekų istorijos“ 1985 metais³¹.

1993 m. pasirodžiusioje D. Kauno knygoje „Donelaičio žemės knygiai“³² vienas skyrius skirtas knygos nuosavybės ženkliams. Autorius, remdamasis per daugelį metų surinkta medžiaga, aptaria visus knygos ženklus ir skirsto juos į jau tradicinėmis tapusias grupes. Jis pateikia ne tik išsamius įrašus, bet ir visus jam žinomus duomenis apie asmenis, vietovardžius ir kt. Šioje knygoje informacija tokia detali ir įvairiapusė, kad turėtų dominti ne tik knygotyriminkus, bet ir kalbotyrininkus, istorikus. Į šią monografiją įtraukta 1980 m. „Naujos knygos“, straipsnyje „Knygos ženklas – įrašas“³³, naudota medžiaga.

Nusipelnusių knygos ženklų tyrinėjimams yra ir Kauno technologijos universiteto bibliotekos Retų knygų skyriaus vedėja Nijolė Lietuvninkaitė. „Knygotyroje“ ji išspausdino keletą straipsnių apie žymių tarpukario Lietuvos visuomenės veikėjų Vaclovo Biržiškos³⁴, Juozo Tumo-Vaižganto³⁵ asmenines bibliotekas, asmeninius knygų rinkinius, saugomus šio universiteto bibliotekoje. Publikacijose smulkiai aprašytas bibliotekų turinys, nurodyti komplektavimo šaltiniai, aptartos ir knygos, turėjusios knygos ženklus. Tai Tiškevičiams priklausiusios Raudondvario bibliotekos knygos, kurios vėliau pateko į V. Biržiškos asmeninę biblioteką. V. Biržiškos bibliotekai ekslibrisus kūrė jau mūsų minėtas P. Galaunė ir Vaclovas Kosciūška. Autorė aprašo J. Tumo-Vaižganto knygų antspaudą bei ekslibrisus ir pateikia vertingą nuorodą į Aleksandro Merklio monografiją „Juozas Tumas-Vaižgantas“³⁶, kurioje aiškinama kunigo ekslibrisų ir juose pavaizduotų simbolių kūrimo istorija.

Šiuo metu viena produktyviausių knygos ženklų tyrinėtojų yra Vilniaus universiteto Retų knygų skyriaus

vedėja Alma Braziūnienė. 1993 m. „Knygotyroje“ pradėjusi straipsnių ciklą apie lituanikos fondo knygos ženklus Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje. Pirmasis straipsnis skirtas XVII a. nagrinėjimui³⁷. To laikotarpio knygos ženklus autorė skirsto į dvi grupes pagal atlikimo techniką. Pirmoji grupė gausiausia – tai rankraštiniai įrašai. Autorė remiasi D. Kauno pasiūlyta schema ir visus knygos ženklus skirsto į dedikacinius, memorialinius ir proveniencinius. Pateikta kiekvienos grupės įrašų pavyzdžių. Antroji grupė – ekslibrisai, supereklibrisai, antspaudai ir lipdės – tai ženklai, knygoje atsiradę vėliau, nuo XVIII a. Autorė teigia, kad būtent šie ženklai ir liudija knygų kolekcionavimo raidą, rinkinių formavimosi profilį. Kitame „Knygotyros“ tome A. Braziūnienė aptarė lituanikos fondo XVIII a. knygas³⁸, taip pat analizavo knygos ženklų kalbą bei paties fondo formavimąsi. Autorė pagal knygos ženklus nustatė, kiek knygų ir iš kokių bibliotekų pateko į minėtąjį rinkinį, pateikė išsamią statistiką. Ciklą baigia straipsnis „Apie marginalijas kaip knygų prekybos istorijos šaltinį“³⁹, tačiau jame autorė daugiau dėmesio skyrė įrašams apie knygos pirkimą. Išnagrinėjusi pateiktas citatas ir aprašymus, priėjo prie išvados, kad knygos XVI–XVIII a. buvo labai brangios ir mažai kas jas galėjo įsigyti. Marginalijose užfiksuotos knygų įsigijimo aplinkybės, kainos. Įvairios skaitytojų pastabos teikia svarbių žinių apie knygų funkcionavimą visuomenėje, tuo pačiu išryškina kultūrinį, socialinį praėjusių epochų gyvenimą.

A. Braziūnienės straipsnių mums rūpima tema randame ir žurnale „Tarp knygų“. Publikacijoje „Dominiko Sivickio biblioteka [Vilniaus universiteto bibliotekoje]“⁴⁰ autorė gilina į Vilniaus universiteto bibliotekos senųjų knygų fondo susidarymo aplinkybes ir išsamiau aptaria vieną rinkinių – D. Sivickio biblioteką, kuri į fondą pateko XIX a. pradžioje, o prieš tai sudarė Gardino dominikonų vienuolyno bibliotekos pagrindą. Tyrinėtoja aprašo knygų įrašus, antspaudus ir ekslibrisus, nurodo jų kilmę. Kitas straipsnis tame pačiame leidinyje skirtas žymių žmonių autografams senose knygoje⁴¹. Tai XVI–XVII a. visuomenės, kultūros ir bažnyčios veikėjų įrašai leidiniuose, saugomuose Vilniaus universiteto bibliotekos rinkiniuose.

Vilniaus universiteto bibliotekos senųjų lietuviškų knygų nuosavybės ženklus „Knygotyroje“ 1997 m. išsamiai aptarė Sondra Spiečiūtė⁴². Autorė skirsto ženklus taip pat pagal tradicinę schemą: įrašai, supereklibrisai, ekslibrisai, antspaudai ir t. t. Ji pateikia daug statistinių duomenų apie šios bibliotekos senųjų lietuviškų knygų fonde aptiktas proveniencijas ir jų pavyzdžių. Reikšmingos autorės išvados. Ji siūlo knygos priklausomybės įrašus studijuoti ne tik knygotyros, bet ir kalbotyros bei tautosakos aspektais, nes šių sričių specialistai taip pat rastų juose vertingas medžiagas.

Irenos Balčienės straipsnis „Juzefo Jasinskio asmeninė biblioteka“⁴³ akivaizdžiai įrodo, kad pagal knygos priklausomybės ženklus galima rekonstruoti senųjų bibliotekų fondus bei rinkinius. Vilniaus arkidiakonas J. Jasinskis, kaip rodo Lietuvos Statuto tyrinėjimai, buvo ne tik pirmojo Lietuvos Statuto Ališavos nuorašo savininkas, bet ir jo užsakovas. Autorė aprašo ir patį bibliotekos savininką, aiškina, kokias knygas jis komplektavo, pasakoja tolesnę šios bibliotekos istoriją. Straipsnį pratęsia chronologinis išlikusių J. Jasinskio knygų sąrašas. Prie kiekvienos knygos pateikiame visi joje buvę įrašai. Todėl šis straipsnis svarbus ne tik J. Jasinskio asmeninei bibliotekai, bet ir Vilniaus bernardinų bibliotekai rekonstruoti. Gausus proveniencijų aprašymų ir kitas I. Balčienės straipsnis – „XVI–XVIII a. kalendoriai Vilniaus universiteto bibliotekoje“⁴⁴. Dauguma kalendorių į biblioteką pateko iš vienuolynų. Įrašai tokiuose kalendoriuose aptarti atskirai, taip pat atskirai išnagrinėti asmeninės nuosavybės įrašai ir ženklai.

„Knygotyroje“ paskelbta Šiaulių „Aušros“ muziejaus darbuotojos Gražinos Narbutaitės publikacija „Poeto Jovaro asmeninė biblioteka“⁴⁵. Autorė cituoja proveniencijas ir atskleidžia poeto požiūrį į knygų vertę, jų unikalumą ir populiarumą. Kitas G. Narbutaitės straipsnis – „Vertėjos Barbaros Mejeraitės knygų rinkinys“⁴⁶, kuriame ji aprašo ne tik rinkinį, t. y. jo turinio įvairovę (B. Mejeraitė mokėjo 10 kalbų), bet ir aptaria knygų ženklus, nes dauguma leidinių prieš tai turėjo kitus šeiminius.

Užuominų apie įrašus knygose randame ir Sigito Lūžio straipsniuose. Vienas jų skirtas Žemaičių seniūnijos XVI–XVIII a. knygų rinkiniams⁴⁷. Autorius remiasi Kauno apskrities viešosios bibliotekos fondais ir proveniencijų įrašus apžvelgia per trijų žymių Žemaitijos asmenybių prizmę. Jis nagrinėja knygas, priklausiusias vyskupui Merkeliui Giedraičiui, istorikui Motiejui Strijkovskiui ir lietuviškosios raštijos Didžiojoje Lietuvoje pradininkui Mikalojui Daukšai. Taip pat jis apžvelgia Kražių kolegijos bibliotekos knygas. Rašinyje „Senoji knyga Kaune“⁴⁸ S. Lūžys seka iš Kauno kilusių XVI a. dvasininkų, žymių visuomenės, mokslo, kultūros veikėjų keliais, tyrinėja senuosius miesto archyvus, aptaria asmeninius rinkinius ir atkreipia dėmesį į įrašus knygose.

Negalima nepaminėti ir Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto docentės Aušros Navickienės ir Janet Zmroczek publikacijos, kurioje aprašomas Britų bibliotekos antspaudas, rastas šios bibliotekos knygose, kai buvo rengiami Britų bibliotekoje esančių spaudos draudimo metais leistų lietuviškų knygų aprašai⁴⁹.

Reikia atkreipti dėmesį į 1999 m. išspausdintą Arvydo Pacevičiaus straipsnį „Lituanistikos fondo senųjų knygų ženklai Nacionalinėje bibliotekoje: nuo Petro Skargos iki Kristupo Stanislovo Lopasickio“⁵⁰. Autorius pagal knygų įrašus atkuria dviejų didžiųjų XVI a. Lietuvos istorijos

asmenybių – VU rektoriaus Petro Skargos ir vyskupo Merkelio Giedraičio santykius, juos supusią aplinką ir žmones, knygų plitimo kelius. Kitame straipsnyje A. Pacevičius aprašo teologo, knygų kolekcionieriaus Jono Chrizostomo Gintilos (1788–1857) biblioteką ir jos knygose rastus įrašus, lipdes ir kt.⁵¹. Didžiausia šios bibliotekos dalis dabar saugoma Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje. Šis straipsnis yra lyg ir atsakymas į tame pačiame leidinyje („Žemaičių bibliofilas“) Kauno apskrities viešosios bibliotekos Senų ir retų spaudinių skyriaus darbuotojos Vilmos Mačiulytės straipsnyje „Kun. J.K. Gintilos asmeninės bibliotekos knygos Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje (KAVB)“ iškeltą klausimą: kokiose bibliotekose prisiglaudė kitos J.K. Gintilos knygos⁵². Įrašus knygose A. Pacevičiaus nagrinėjo ir straipsnyje „Senieji graffiti“, išsamiau aptarė įrašus – užkeikimus⁵³. Kadangi knygos buvo brangios, savininkai įvairiausiais būdais, tarp jų ir užkeikimais, bandė apsaugoti jas nuo ilgapirščių. Specialiai šiai knygos ženklų įrašų grupei skirtas kitas A. Pacevičiaus straipsnis „Dingusio knygų pasaulio ženklai“⁵⁴. Jame autorius daug dėmesio skiria šio „žanro“ istorijai, ciliuotiem užkeikimams. Straipsnis iliustruotas įvairių socialinių sluoksnių kasdienybę atspindinčiais bei knygų savininkų šeimų istoriją nušviečiančiais įrašais, cilėmis, užrašytais knygų priešlapiuose, smulkiai aprašytas kankrino atvejais. Autorius teigia, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rašto kultūra sklido ne tik oficialiojoje spausdintoje erdvėje, bet ir rankraščiuose bei knygų parašėse. Užkeikimus, prakeiksmus, gąsdinimus knygose jis siūlo vertinti keliais aspektais: jie sudarė tik vieną išsikerojusios krikščioniškų apeigų sistemos grandį, o antra vertus – veikė kaip baimės, viduramžiais persmelkusios žmogų, priešnuodis.

Lietuviškas ekslibrisas išsamiai aprašytas Žiedūnės Zaveckienės straipsnyje „Valerijos ir Izidoriaus Kisinų ekslibrisų kolekcija“⁵⁵. Šią kolekciją jos sudarytoja, Lietuvoje gerai žinoma bibliotekininė ir bibliografinė šeima, padovanojo Vilniaus universiteto bibliotekai.

Norėtume paminėti dar du straipsnius, kurių lyg ir nederėtų skirti prie knygos ženklų tyrinėjimų, tačiau jie patys greitai taps įdomūs ekslibrisų istorijai. Tai B. Kapurnos 1963 m. „Bibliotekų darbe“ skelbtas straipsnis „Ekslibrisas – knygos bičiulis ženklas“⁵⁶ bei Jono Nekrašaus 1986 m. tame pačiame žurnale išspausdinta publikacija „Respublikos bibliotekų ekslibrisai“⁵⁷.

Naujausias darbas, kuriame atsispindės ir proveniencijos, yra LNB Retų knygų ir rankraščių skyriaus rengiamas kompaktinis diskas „Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Pergamentų kolekcija“. Pagrindinė projekto idėja – kuo išsamiau pateikti Nacionalinėje bibliotekoje saugomus dokumentus, parašytus pergamente. Tai 144 XIV–XVIII a.

dokumentai, suskirstyti grupėmis: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dokumentai, popiežių raštai, Italijos dokumentai, Prancūzijos dokumentai. Šalia dokumento vaizdo bus pateiktas ir trumpas bei išsamus jo aprašas, parengtas pagal ISAD(G) (International Standard Archival Description (General)). Išsamiam apraše skirta vieta ir dokumento kilmėi nurodyti⁵⁸.

Naujausi knygos priklausomybės ženklų tyrinėjimai pristatyti jau minėtoje Talino konferencijoje. Tarp kitų šalių atstovų prancūšius skaitė Vilniaus universiteto bibliotekos darbuotoja Nijolė Klingaitė, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos specialistai

Juozas Tumelis ir Jolita Steponaitienė. Pranešimų santrumpas paskelbtos konferencijos tezėse⁵⁹.

Apžvelgus knygos priklausomybės ženklų tyrinėjimus galima prieiti prie išvados, kad nors monumentalų darbų šia tema nedaug, tačiau specialistai ją dažnai nagrinėja, kai aprašo asmenines ar organizacijų bibliotekas, senuosius rinkinius bei studijuoja tam tikras knygos priklausomybės ženklų grupes. Lietuvos knygos ir bibliotekų istorijos tyrinėtojų darbuose vis daugiau vietos skiriama senųjų bibliotekų ir rinkinių rekonstrukcijoms. Darbas tęsiamas, ir ateityje proveniencijos padės atkurti rinkinius, kurių katalogai neišliko.

¹ Proveniencija // Knygotyra : enciklopedinis žodynas. – Vilnius, 1997. – P. 299.

² Galuonė, Paulius. Ex-librisas Lietuvoje (XVI–XX šimtmečiai). – Kaunas, 1926. – 25 p., 25 iliustr. lap.

³ Ružancovas, A. Apie ex-librisą Lietuvoje // Mūsų žinynas. – 1926, Nr. 33, priedas „Karo literatūros rodyklė“, Nr. 29-30, p. 530-533.

⁴ Cimkauskas, V. Naujasis lietuviškas knygos ženklas // XXVII knygos mėgėjų metraštis. – Kaunas, 1937. – T. 2, p. 37-44.

⁵ Merkeli, A. Vaižgantas ir knyga // XXVII knygos mėgėjų metraštis. – Kaunas, 1937. – T. 2, p. 18.

⁶ Zdzichauskis, Vl. Senovės knygos paroda // XXVII knygos mėgėjų metraštis. – Kaunas, 1937. – T. 2, p. 81-106.

⁷ Senoji lietuviška knyga Vilniaus universitete. [D] 1. (Leidinių iki 1800 m. bibliografinė rodyklė) / sudarė N. Feigelmanas. – Vilnius, 1959. – 130 p.

⁸ Feigelmanas, Nojus. Lietuvos inkunabulai. – Vilnius, 1975. – 496 p.

⁹ Feigelmanas, Nojus. Apie Vilniaus universiteto bibliotekos XV–XVII a. knygų proveniencijas ir jų mokslinę reikšmę // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. – Vilnius, 1985. – P. 13-16.

¹⁰ Vilniaus universiteto bibliotekos elzevyrai / sudarė Vidas Račius. – Vilnius, 1994. – 116 p.

¹¹ Laucevičius, Edmundas. XV–XVIII a. knygų įrašimai Lietuvos bibliotekose. – Vilnius, 1976. – 126 p., [114] iliustr. lap.

¹² Kisarauskas, Vincas. Lietuvos knygos ženklai, 1518-1918. – Vilnius, 1984. – 219 p.

¹³ Kisarauskas, Vincas. Exlibris. – [Vilnius, 1976]. – [32] p.

¹⁴ Lietuvių ekslibrisas / sudarytojas, tekstų autorius ir dailininkas Vincas Kisarauskas. – Vilnius, 1991. – 247 p.

¹⁵ Kisarauskas, V. Senasis Lietuvos ekslibrisas // Bibliotekų darbas. – 1967, Nr. 9, p. 34-36.

¹⁶ Kisarauskas, V. Ekslibrisas Lietuvoje 1900-1945 metais // Bibliotekų darbas. – 1969, Nr. 3, p. 30-31.

¹⁷ Kisarauskas, V. Seni ekslibrisai // Bibliotekų darbas. – 1974, Nr. 2, p. 34-35.

¹⁸ Kisarauskas, V. Vakarų Lietuvos bibliotekų ekslibrisai // Bibliotekų darbas. – 1974, Nr. 8, p. 27.

¹⁹ Kisarauskas, V. Įdomūs knygos ženklai // Bibliotekų darbas. – 1974, Nr. 11, p. 29.

²⁰ Kisarauskas, Vincas. Spuostuvėse rinkti knygų ženklai // Naujos knygos. – 1970, Nr. 1, p. 10-11.

²¹ Bartkus, K. Senosios Raudondvario bibliotekos pėdsakai // Bibliotekų darbas. – 1968, Nr. 6, p. 39.

²² Kurliandskienė, Birutė. Ekslibrisų kolekcija // Bibliotekų darbas. – 1978, Nr. 4, p. 24-26.

²³ Vėliau išleistuose leidiniuose [Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. – Vilnius, 1983. – T. 11, p. 325; Tarybų Lietuvos enciklopedija.

– Vilnius, 1988. – T. 4, p. 321] rašoma, kad Žemaičių vyskupu buvo Domininkas Tiškevičius (1692–1762), Antanas Tiškevičius (–1649) buvo LDK išdininkas, vėliau rūmų maršalka, Ukmergės ir Uplytės seniūnas. Kadangi pačio ekslibriso pavyzdžio straipsnyje nėra, tai jo priklausomybės nustatyti negalima.

²⁴ Tumelis, Juozas. Nauji Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos inkunabulai // Bibliotekų darbas. – 1984, Nr. 12, p. 30-31.

²⁵ Vladimirovas, Levas. Vienuolynų ir bažnyčių bibliotekos Lietuvoje (iki 1800 m.) // Knygotyra. – T. 1 (1970), p. 93-110.

²⁶ Vladimirovas, Levas. Lietuvos bibliofilija XVIII amžiuje // Knygotyra. – T. 25 (1998), p. 156-189.

²⁷ Kaunas, Domas. Lietuvininkų ekslibrisai // Naujos knygos. – 1978, Nr. 7, p. 40-41.

²⁸ Kaunas, Domas. Šilutės knyginių ekslibrisai // Naujos knygos. – 1979, Nr. 2, p. 39-40.

²⁹ Kaunas, Domas. Mažosios Lietuvos jaunimo draugijų bibliotekos 1911-1934 m. // Bibliotekų darbas. – 1980, Nr. 11, p. 34-36.

³⁰ Kaunas, Domas. Mažosios Lietuvos bibliotekos (1879-1919 m. Mažosios Lietuvos lietuvių bibliotekų istorinė apžvalga). – Vilnius, 1983. – 112 p.

³¹ Kaunas, Domas. „Birutės“ draugijos biblioteka // Iš Lietuvos bibliotekų istorijos. – Vilnius, 1985. – P. 66-81.

³² Kaunas, Domas. Donelaičio žemės knygiai: bibliofilijos apybraižos. – Vilnius, 1993. – 320 p.

³³ Kaunas, Domas. Knygos ženklas – įrašas // Naujos knygos. – 1980, Nr. 9, p. 38-40.

³⁴ Lietuvininkaitė, Nijolė. Vlado Biržiškės asmeninės bibliotekos knygos Kauno A. Sniečkaus politechnikos instituto bibliotekoje // Knygotyra. – T. 14, sąs. 1 (1986), p. 69-75.

³⁵ Lietuvininkaitė, Nijolė. Juozo Tumo-Vaižganto biblioteka // Knygotyra. – T. 16, sąs. 1 (1988), p. 49-56.

³⁶ Merkeli, A. Juozas Tumas-Vaižgantas. – Kaunas, [1934]. – T. 1, p. 240.

³⁷ Braziūnienė, Alma. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos XVII a. lituanikos fondo knygų ženklai // Knygotyra. – T. 19 (1992), p. 5-10.

³⁸ Braziūnienė, Alma. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos XVIII a. lituanikos fondo knygų ženklai // Knygotyra. – T. 20 (1993), p. 28-33.

³⁹ Braziūnienė, Alma. Apie marginalijas kaip knygų prekybos istorijos šaltinį // Knygotyra. T. 21 (1994), p. 16-19.

⁴⁰ Braziūnienė, Alma. Dominiko Sivickio biblioteka // Tarp knygų. – 1995, Nr. 2, p. 15-17.

⁴¹ Braziūnienė, Alma. Žymių asmenų autografa senosiose knygose // Tarp knygų. – 1996, Nr. 11, p. 25-27.

⁴² Spicčiūtė, Sondra. Vilniaus universiteto bibliotekos senųjų lietuviškų knygų nuosavybės ženklai // Knygotyra. – T. 24 (1997), p. 79-89.

- ⁴³ Balčienė, Irena. Juzefo Jasinskio asmeninė biblioteka // *Knygotyra*. – T. 34 (1998), p. 20-29.
- ⁴⁴ Balčienė, Irena. XVI-XVIII a. kalendoriai Vilniaus universiteto bibliotekoje // *Knygotyra*. – T. 33 (1997), p. 88-91.
- ⁴⁵ Narbutaitė, Gražina. Poeto Jovaro asmeninė biblioteka // *Knygotyra*. – T. 33 (1997), p. 154-165.
- ⁴⁶ Narbutaitė, Gražina. Vertėjos Barbaros Mejeraitės knygų rinkinys // *Knygotyra*. – T. 34 (1998), p. 67-73.
- ⁴⁷ Lūžys, Sigilas. Žemaičių seniūnijos knygų rinkiniai XVI-XVIII a. : (remiantis Kauno apskrities viešosios bibliotekos fondais) // *Knygotyra*. – T. 33 (1997), p. 24-29.
- ⁴⁸ Lūžys, Sigilas. Senoji knyga Kaune // *Knygotyra*. – T. 35 (1999), p. 138-145.
- ⁴⁹ Navickienė, Aušra, Zmroczek, Janet. Lietuviškų knygų rinkinys Britų bibliotekoje : Britų bibliotekoje esančių lietuviškų knygų, išspausdintų 1865-1904 m., aprašas // *Knygotyra*. – T. 33 (1997), p. 114-153.
- ⁵⁰ Pacevičius, Arvydas. Lituanistikos fondo senųjų knygų ženklai Nacionalinėje bibliotekoje : nuo Petro Skargos iki Kristupo Stanislovo Lopacinskio // *Tarp knygų*. – 1999, Nr. 11, p. 24-27.
- ⁵¹ Pacevičius, Arvydas. Kur veda bibliofilo Jono Chrizostomo Gintilos knygų pėdsakai? // *Žemaičių bibliofilas*. – 2001, gruod. 28 (Nr. 4), p. 6.
- ⁵² Mačiulaitytė, Vilma, Kun J.K. Gintilos asmeninės bibliotekos knygos Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje (KAVB) // *Žemaičių bibliofilas*. – 2000, gruod. 15 (Nr. 2), p. 7.
- ⁵³ Pacevičius, Arvydas. Senieji grafiti // *Šiaurės Atėnai*. – 2002, vas. 9, p. 4.
- ⁵⁴ Pacevičius, Arvydas. Dingusio knygų pasaulio ženklai // *Knygų aidai*. – 2002, Nr. 1, p. 9-15.
- ⁵⁵ Zaveckienė, Žiedūnė. Valerijos ir Izidoriaus Kisinių ekslibrisų kolekcija // *Tarp knygų*. – 1997, Nr. 11, p. 23-26.
- ⁵⁶ Kapurna, B. Ekslibrisas – knygos bičiulis // *Bibliotekų darbas*. – 1963, Nr. 12, p. 14.
- ⁵⁷ Nekrašius, Jonas. Respublikos bibliotekų ekslibriai // *Bibliotekų darbas*. – 1986, Nr. 7, p. 24-25.
- ⁵⁸ Plačiau apie projektą: Timčenko, Tatjana. Naujos technologijos LNB Retų knygų ir rankraščių skyriuje // *Tarp knygų*. – 2002, Nr. 5, p. 14-17.
- ⁵⁹ Klingaitė, Nijolė. Marks of ownership in the books of Bibliotheca Academia Vilnensis // *Marks of ownership in old books : history, description, attribution : International Scientific Conference, National Library of Estonia, 12-13. 09.2002 : abstracts*. – Tallinn, 2002. – P. 45-46.
- Steponaitienė, Jolita. A review of provenance studies in Lithuania // *Marks of ownership in old books : history, description, attribution : International Scientific Conference, National Library of Estonia, 12-13. 09.2002 : abstracts*. – Tallinn, 2002. – P. 11.
- Tumelis, Juozas. Old book provenance: the essence and the cultural and historical significance // *Marks of ownership in old books : history, description, attribution : International Scientific Conference, National Library of Estonia, 12-13. 09.2002 : abstracts*. – Tallinn, 2002. – P. 7.

Summary

Review of Research of Book Ownership Marks in Lithuania

Jolita STEPONAITIENĖ

The number of publications on rare books and their collections in science journals has increased during recent years, but studies representing research on marks of ownership are expected in the future.

Ownership marks were used to indicate institution the book was owned by, changes in the book owners, and followed an established tradition of order and writing. Frequent destruction of these signs witnesses their significance.

As regards to the Lithuanian research in this field, Vilnius University Library's greatest merit, achievements and experience must be admitted.

With the closing of monastery and seminary libraries, nationalization of estates and their libraries, and dispersal of their funds, research of these books became problematic, as they were spread among

different Lithuanian libraries. Thus, inclusion of ownership marks into the old book records would help to solve this problem.

Though just a few exhaustive studies on the subject can be found, research on the marks of ownership gained certain attention in the works of Lithuanian researchers of old books, such as Nojus Feigelmanas, Vincas Kisarauskas, Alma Braziūnienė, Domas Kaunas, Gražina Narbutaitė, Arvydas Pacevičius, Nijolė Lietuvninkaitė and others.

Research works on the history of Lithuanian books and libraries pay more and more attention to the reconstruction of old libraries and collections. Hopefully, collections that have not survived in the catalogues will be reconstructed using the marks of ownership in the future.

UDK 61(474.5)(05)(091)

Mokslinio medicinos žurnalo „Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto darbai“ (1933–1942) leidyba

Silvija STAKULIENĖ

Vilniaus universiteto Medicinos istorijos ir etikos skyrius, M.K. Čiurlionio g. 21, 2009 Vilnius, el. p. silvija.stakulienė@mf.vu.lt

2003 metais minime 90 metų nuo reikšmingo tarpukario Lietuvoje mokslinio tęstinio leidinio „Vytauto Didžiojo universiteto Medicinos fakulteto darbai“ (toliau „Darbai“) pasirodymo, o 2002-aisiais sukako 60 metų nuo jo sustabdymo. 1933 metais pradėti leisti šie medicinos darbai turėjo didelės įtakos nepriklausomos Lietuvos medicinos gyvenimui. Juose skelbti garsiausių mūsų šalies medikų straipsniai. Ši prieškarinė gydytojų karta savo darbais garsino Lietuvos mokslą ne tik savam krašte, bet ir užsienyje. Po 1940-ųjų, ėmus keistis istorinei ir politinei situacijai, mokslo darbų leidyba truko tik iki 1942 metų. Išspausdintuose monografinio ir studijinio pobūdžio mokslo darbuose sukaupia ir nušviesta prieškarinio medikų mokslinė teorinė ir praktinė veikla, jų intelektualinis palikimas, įeinantis į Lietuvos XX a. medicinos istorijos paveldą. Leidinyje straipsnius spausdino garsūs to meto profesoriai: P. Avižonis, V. Lašas, V. Kuzma, J. Šopauskas ir kiti. Tik po Antrojo pasaulinio karo pradėti leisti analogiški darbai savo verte gali prilygti prieškariniams. Minėtini 1948–1950 metais leisti „Kauno universiteto Medicinos fakulteto darbai“ (2 tomai), Lietuvos respublikinio odos-veneros ligų mokslo tiriamojo instituto 1951–1956 metais ėję „Mokslo darbų rinkiniai“ (3 tomai), Lietuvos respublikinio tuberkuliozės mokslinio tyrimo instituto 1953–1956 metais spausdinti „Mokslo darbų rinkiniai“ (3 tomai) ir kitų medicinos institucijų darbai.

Pradedant analizuoti „Darbus“ privalu nors trumpai apžvelgti istorijos laikotarpį, formavusį lietuvių mokslinės medicinos periodikos atsiradimą ir raidą nuo XIX a. iki XX a. vidurio. Šios mokslo šakos periodikos leidinių svarba ir reikalingumas Europos šalyse suvokta seniai. Lietuviškos mokslinės medicinos periodikos ištakos formavosi XIX a. pradžioje. Vilniaus universitete medicinos mokslai buvo įvesti vieni paskutiniųjų tarp kitų gamtos mokslų disciplinų¹. 1871 metais buvo įsteigta „Collegium Medicum“, susiformavo medicinos mokslo branduolys, įsteigta Vilniaus medicinos draugija (1805), kurios vienas pagrindinių uždavinių buvo profesinės

spaudos leidyba. Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto medikų pastangomis 1808–1838 metais lotynų, lenkų, rusų kalbomis leista medicinos periodika garsėjo Europoje ir įėjo į to šimtmečio medicinos periodikos „aukso fondą“². Vėliau dėl susiklosčiusios mūsų krašto politinės padėties intensyvus šios srities leidinių leidyba lietuvių kalba ilgam nutrūko. Panaikinus spaudos draudimą labai iš lėto vėl pradėtos leisti knygos, o vėliau ir periodiniai leidiniai. 1909–1920 metais pasirodė tik 5 leidiniai sveikatos tematika. Tai tesudarė 0,9% visos spaudos produkcijos³. Tokį mažą šių leidinių skaičių galima paaiškinti susiklosčiusiomis ypač sunkiomis istorinėmis, ekonominėmis ir, svarbiausia, politinėmis sąlygomis. Nepaisant to, medicinos spauda skynėsi kelią į viešumą ir daug prisidėjo prie kovos su ligomis bei padėjo gerinti sveikatingumą. XX a. pirmąjį ir antrąjį dešimtmečius jau pradėta leisti profesionali lietuviška mokslinė ir populiarinė medicinos periodika, o trečiąjį ir ketvirtąjį dešimtmečius Lietuvos gydytojai pradėjo aktyviai burtis į profesines sąjungas, draugijas. Įsikūrė Lietuvos vaistinininkų draugija, Farmaceutų sąjunga, Lietuvos vaiko draugija, Pieno lašo draugija, Lietuvos Raudonojo Kryžiaus gailėstingųjų seserų draugija ir daug kitų medicinos institucijų, kurios turėjo ir savo spaudą.

Ketvirtąjį dešimtmetį Lietuva vis dar buvo apimta didžiosios depresijos, tačiau ekonominė padėtis pamažu pradėjo stabilizuotis, suaktyvėjo kultūrinis gyvenimas. 1933 metais ėjo per 400 periodinių leidinių. Šioje gausybėje medicinos mokslui atstovavo tik 8 spaudiniai, sudarę 2,1% visos spaudos produkcijos. Nors Lietuvoje trečiąjį dešimtmetį medicinos mokslas ėmė sparčiai plėtotis⁴, medicinos spauda ir jos leidybos tradicijos tik pradėjo atsirasti.

Lietuviškos medicinos periodikos istorija kol kas menkai tyrinėta. Reikia paminėti Vaclovą Biržišką, kuris savo bibliografinės veiklos pradžioje (1908–1914 metais) tyrinėjo lietuvišką periodiką, parengė specialią studiją iš 1832–1904 metų lietuvių periodikos istorijos. Tačiau